

UŽITÍ A TĚŽBA KAMENE VE VESNICKÉM PROSTORU V ČECHÁCH

Kámen patří (spolu s dřevem) mezi nejstarší stavební materiály užívané ve vesnickém stavitelství v českých zemích. Kromě kamene jako dominantního stavebního materiálu, užívaného již od středověku na stavbu domů na Slánsku a ve středním Poohří (v podstatě v bezlese oblasti) se stalo hlavním materiálem vesnického stavitelství dřevo. Nicméně kámen se užíval v kombinaci s dřevěnou i hrázděnou konstrukcí a tvořil rovněž již od pozdního středověku důležitý materiál užívaný při konstrukčních částech a architektonických prvcích lidových staveb. Kámen dominoval v lidovém stavitelství ve druhé polovině 18. a v průběhu 19. století (spolu s pálenou cihlou), kdy také v mnohých oblastech docházelo, kromě novostaveb celokamenných domů, k přezdívaní zejména obytných částí domů (jako poslední se většinou nahrazovala roubená světnice kamenným zdivem). Četné požáry, které sužovaly mnohé vesnice, ale i malá města ještě často ve třetí čtvrtině 19. století, daly impulz k přestavbě venkovských lokalit, kde hlavním užitým stavebním materiálem se stal kámen a pálená cihla.

Pokud jde o kámen je to stavební materiál, který v českých zemích (sledováno v oblasti vesnického stavitelství) v podstatě kontinuálně přetrval až do současnosti, na rozdíl od jiných stavebních materiálů, které jsou (zejména od 2. poloviny 20. století nahrazovány již netradičními materiály). Pokud mluvíme o užití kamene jako stavebního materiálu v tradičním venkovském prostoru, je nutné v této souvislosti mluvit, o těžbě kamene jako hornické činnosti, především v souvislosti s využíváním místních zdrojů kamene (především obecní nebo i tzv. selské lomy, kdy často ještě dnes nacházíme v okolí obcí pozůstatky staré místní těžby kamene). Co se týká těžby a zpracování kamene pro vesnické stavitelství na našem území dominuje pískovec, žula, dále využívána byla též břidlice, opuka a vápenec (nezbytný pro výrobu vápna). Skoro nejvíce vhodný ke kamenickému opracování je ovšem pískovec, kterého se kromě konstrukčních částí a architektonických prvků, používalo především ke zhotovení venkovních plastik, případně ozdob na brány. Žula se používala především na kamenné sloupky oplocení a na kamenná ostění vchodu do domů či vjezdových bran do zemědělských usedlostí. Pokud jde o získávání kamene šlo, kromě těžby suroviny z lomů, o povrchovou těžbu a případně i o sběr kamenů z polí či sbírání valounů z potoků. Problém se zpracováním byl u volně se vyskytujících tzv. bludných kamenů, rozsetých často po krajině, což se je i příklad Sedlčanska, respektive širšího okolí Petrovic u Sedlčan nebo přirozeně i těžba z volně se nacházejících skalních bloků či masivů. Mezi hlavní oblasti těžby žuly a příbuzných hlubinných vyvřelin patří (kromě již uvedeného Sedlčanska) Tábořsko, Písecko, střední a horní Posázaví, okolí Jevan, Říčan, Mnichovic u Prahy a přirozeně další regiony. Z řady ložisek opuky je třeba jmenovat území Prahy, Slánsko, Mělnicko a z hlediska užití opuky na stavbu zemědělských usedlostí i použití tohoto materiálu na sochařské výtvořky pak oblast Džbánů na Rakovnicku. Co se týče využití křídových pískovců, pak je třeba jmenovat severní Mělnicko a Kokořínsko, oblast Dubského

Švýcarska, zejména v souvislosti s výskytem značného množství skalních obydlí a využívání pískovcových bloků pro hospodářské účely.

Jeden z nejstarších způsobů získávání kamene z lomů nebo z kamenů (skalních bloků) spočíval v odlučování klínováním - štípáním za pomoci dřevěných či železných klínů a velkých kladiv. Při tomto způsobu odlučování se také často používala voda, která se nalila do spár či mezer kamenů, nechala se zmrznout a mrazem se pak sama část kamene odtrhla. Tyto staré způsoby lámání kamene však představovaly pro kameníka fyzicky náročný a zároveň časově zdouhavý proces. Samotné opracování kamene se provádělo v dřevěných přístřešcích, kde kameníci kámen štípaly na malé kusy, dále pemrlovali či jinak podle potřeby opracovávali. Jednu z hlavních činností kameníků při přípravě materiálu na stavbu domů sehrávala výroba kopáků ke zdění základů nebo stěn domů. V oblasti Sedlčanska se nachází poměrně značné množství žulových zvoniček téměř totožného typu, datovaných zpravidla do třetí čtvrtiny 19. století, které byly zřejmě zhotoveny jednou kamenickou dílnou/hutí. Kámen, kromě použití při stavbě zemědělských usedlostí, našel své uplatnění i při úpravě veřejných komunikací a obecního prostranství (ty byly však většinou ještě v období 1. republiky prašné), dále byl využíván již od středověku pro stavbu jednoduchých kamenných lávek či kamenných mostů o několika obloucích opatřených často kamennou plastikou. U soukromých komunikačních prostorů v rámci usedlosti se využívaly zejména velké ploché (placaté) kameny na zbudování (většinou krytého) kamenného zápraží domu zpravidla podél celé jeho nádvorní strany. Ploché kameny uložené do hliněného lože se pak užívaly i v interiéru domů, zejména na podlahy síní a někdy i komor. Mluvíme-li o usedlostech nesmíme opomenout kamenné klenuté sklepy/sklípky přístupné buď ze síně či zápraží usedlosti nebo často budované mimo usedlost v zahradě, kde byly též dříve situovány (mnohde ještě do poloviny 20. století) v oblastech s rozšířeným pěstováním ovoce často frekventované kamenné sušárny na ovoce. Pokud byla učiněna zmínka o kamenných obytných částech zemědělských usedlostí, je nutné poukázat i na kamenné hospodářské stavby – především chlévy (zde bylo nejdříve nahrazováno dřevo z důvodu nadměrné vlhkosti a hlavně hniloby) a stodoly, i když zřejmě přece jen výhodnější byla výstavba roubených stodol a to až do sklonku 19. století. Je potřeba zdůraznit, že zruční kameníci dokázali vybudovat celé stěny stodol nebo špýcharů z kamenů kladených na plocho bez hlíny nebo pouze použili malé množství hliněné malty. Pro oblast Blatenska, kde byl vždy dostatek vhodného kamene, bylo charakteristické jeho užití nejen pro stavbu obytných částí zemědělských usedlostí, ale i pro hospodářské objekty, zejména pak stodoly. Silný rozvoj kamenického řemesla na Blatensku začíná v posledním desetiletí 19. století (kamenické firmy zaměstnávající více dělníků těžily kámen v lomech, dříve se zpracovávaly převážně bludné kameny). Z kamene se zhotovovaly i artefakty umístěné zpravidla v sídlech, ale i volně v krajině – patníky stojící u cest, milníky ukazující směr cesty, hraniční kameny oddělující jednotlivá panství, apod. Kromě funerální plastiky na vesnických hřbitovech, se kámen používal i na hřbitovní zdi, například na Českolipsku stavěných z pískovcových štuk.

Kámen byl v hojné míře též užíván na zhotovení předmětů denní potřeby, které sloužily k běžnému užívání na zemědělské usedlosti. Samostatnou kapitolu užití kamene pak představuje lidová plastika v zástavbě vesnického sídla i v okolní krajině a dále funerální plastika, jejíž výtvořky jsou umístěné především na venkovských hřbitovech. Z drobných architektonických prvků, které tvořily zemědělskou usedlost

jmenujme například kamenné (především pískovcové) často zdobené sloupky vjezdů do usedlostí, dále kamenné vázy, šišky, koule, případně i artefakty jiných tvarů zdobících zvláště pilíře vjezdů do usedlostí. Neméně zajímavé, kamenicky zdatně provedené a esteticky dobře působící jsou kamenné (opět zvláště pískovcové) komíny se zdobenými hlavicemi. Kámen byl výrazně využíván i na vstupy do vesnických stavení (kamenné prahy), vstupy do domů přímo z ulice byly řešeny několika málo kamennými schody. U obytných částí usedlostí byl kámen využíván u vchodových dveří na kamenné portály či kamenná ostění oken. U velkých zemědělských usedlostí, u náročně řešených obytných částí (velkých statků, kupeckých domů, far, řemeslnických domů, mlýnů) měl vstupní prostor domu schodiště často se sloupy po stranách. Jejich chlévy byly vybaveny kamennými žlaby, stírkami (kamennými káděmi) na vodu, kamennými korýtky (pro krmení prasat) či také sloupky k uvazování dobytka. V českých zemích, především na Hané se u arkádového zápraží domů často vyskytují pískovcové sloupky. Zemědělské usedlosti byly rovněž vybaveny řadou kamenických výrobků sloužících k zpracování zemědělských produktů (kamenné stoupy, kamenné ruční mlýnky, ruční brusy, kamenné – mramorové valchy).

Užití kamene ve vesnickém prostoru (a v lidové architektuře zvláště) představuje poměrně rozsáhlé pole užití této suroviny/materiálu. Co se týká vesnice a nejbližšího okolí, nejde jen o projevy lidových stavitelů, řemeslníků a dalších obyvatel vesnice, ale i o produkty slohové architektury nebo výtvořů přímo ovlivněné slohovou architekturou. Vymezit někdy hranici mezi oběma těmito světy je však většinou obtížné a z pohledu různých vědních disciplín není jednoduché. Mnohá tato kamenická díla jsou též historickými nebo uměleckými památkami. Jsou však především dokladem lidského umu a úsilí vyvinutých při těžbě, opracování a následném užití kamene.

Výběr použité literatury:

Frölich, Jiří a kolektiv. Kamenictví na Strakonicku (se zaměřením na oblast Blatenska). Strakonice – Blatná 1986

Hanzl, Zdeněk a kolektiv. Kámen v rukodělné výrobě českého venkova. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2003

Hanzl, Zdeněk – Procházka, Lubomír. Využití kamene k úpravě vjezdů a vstupů do zemědělských usedlostí 1-2. Kámen, roč. 6, č. 3, s. 13 – 19 a roč. 7, č. 1, s. 69 – 74

Kovářů, Věra. Kamenný dům (doprovodná publikace ke stejnojmennému filmovému dokumentu). Strážnice, Národní ústav lidové kultury 2005

Scheybal, Josef – Scheybalová, Jana. Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách. Ústí nad Labem, Severočeské nakladatelství 2005

Vařeka, Josef. Lidové stavitelství Slánska. Třebíz 1976